

Izvirni znanstveni članek (1.01)
 BV 72 (2012) 1, 71–88
 UDK: 348:272-74(497.12)''17/19''
 Besedilo prejeto: 01/2012; sprejeto: 02/2012

Matjaž Ambrožič

Patronatno pravo in jožefinski patronati kranjskega verskega sklada

Povzetek: Članek obravnava kanonsko in državno pravo glede patronatnih razmerij med patroni in župnijami ter cerkvenimi službami v obdobju 1782–1941. Bralca seznanja z izvorom in razvojem patronatov in z različnimi tipi patronatov glede na cerkveno ali svetno oziroma zasebno ali javno naravo njihovih nosilcev. V dobi državnega cerkvenstva – jožefinizma – je leta 1782 z ustanovitvijo verskega sklada nastopil nov tip javnega patronata, nad katerim je bedel cesar oziroma njegovi oblastveni organi. Patronat verskega sklada kanonskopravno ni bil priznan, a Cerkev ga je tolerirala in je po razpadu monarhije v jugoslovanski državi povzročal težave v odnosih Cerkev – država. Kranjski verski sklad je v zadnjem desetletju 18. in v začetku 19. stoletja prevzel patronat nad večino novoustanovljenih jožefinskih župnij, po sekularizaciji leta 1803 pa še nad tistimi, ki so bile pod patronatom briksenske škofije. Gospodstva so v tistem času patronate prevzemala le izjemoma. S tem se je tudi v ljubljanski (nad)škofiji povečal vpliv države na kadrovanje in na upravljanje cerkvenega premoženja. To potrjuje tudi analiza spremembe strukture patronatov v pojožefinskem obdobju. Narejena je bila tudi statistična primerjava s patronati v lavantinski škofiji oziroma na Spodnjem Štajerskem.

Ključne besede: kanonsko pravo, jožefinizem, patronati, kranjski verski sklad, ljubljanska škofija, lavantinska škofija

Abstract: **Jus Patronatus and Josephinian Patronages of the Carniolan Religious Fund**

The article deals with canon and state laws concerning the patronage relationship between patrons and parishes as well as church offices in the period from 1782 to 1941. First it describes the beginnings and the development of patronages and different types of patronages with regard to the church/secular character or private/public character of the patrons. In the period of state ecclesiasticism – Josephinism, the founding of the Religious Fund (*Religionsfonds*) created a new type of public patronage that was supervised by the Emperor or his authorities. The patronage of the Religious Fund was not acknowledged by canon law, yet it was tolerated by the Church and, after the dissolution of the Habsburg monarchy, it caused problems in the relations between the Church and the state of Yugoslavia. In the last decade of the 18th century and in the beginning of the 19th century, the Carniolan Religious Fund took on the patronage of the majority of newly founded Josephinian parishes and, after the se-

cularisation of 1803, also of those that had been under the patronage of the diocese of Brixen. At the time, feudal lords only rarely took on patronages. Thus, also in the (arch)diocese of Ljubljana the influence of the state upon the staff policy and the management of the church estate kept increasing. This is confirmed by an analysis of the changed structure of patronages in the post-Josephinian era. The article also contains a statistical comparison with the patronages in the diocese of Lavant i.e. in Lower Styria.

Key words: canon law, patronages, Carniolan Religious Fund, diocese of Ljubljana, diocese of Lavant

1. Razvoj in vsebina patronatov

1.1 Izvor patronatov

Patronat ima svoj izvor v germanski dobi kanonskega prava, ki je trajala od Pipina Malega do Gratiana (8.–12. stol.). Značilnost te dobe so bile tako imenovane lastniške cerkve s prevladujočim vplivom laiških zemljiških gospodov na cerkvene zadeve. Pri lastniški cerkvi službujoči duhovnik je bil neke vrste gospodarski uslužbenec, ki ga je fevdalec vzdrževal, dohodke cerkve pa je obdržal zase.

Oboroženo silo so si cerkveni dostojanstveniki zagotovili tako, da so cerkveno zemljo dajali v fevd laiškim vazalom, ki so smeli nositi orožje. Sčasoma so se ti osamosvojili in cerkveno zemljo nemalokrat polastninili ali pa priposestvovali. V srednjem veku so zato imele cerkve in cerkvene ustanove svoje zaščitnike – *odvetnike*, advokate (nem. Vogt). Za nalogo so imeli tudi, z oboroženo silo braniti pred napadi svoje cerkvene stranke in cerkveno premoženje ali pa jih zastopati pred sodiščem.

Iz nekdanje lastninske pravice pri lastniških cerkvah in beneficijih je nastal *patronat*. Patron je smel predlagati – prezentirati – klerika, kateremu naj se podeli cerkev ali beneficij pod njegovim patronatom, toda predlaganega klerika je imenovala in potrdila cerkvena oblast. Patronat je bil pravno razmerje, iz katerega so za patrona izhajale pravice in dolžnosti, ki so bile povezane s cerkvijo ali beneficijem brez ozira na njegov morebitni hierarhični položaj.

Patronati so bili ostanek srednjega veka, ko sta Cerkev in država skupaj skrbeli za blaginjo vernih podložnikov. V modernih časih so postali anahronizem. *Zakonik kanonskega prava* iz leta 1917 patronatnemu razmerju ni bil naklonjen. Škofom je naročil, naj vplivajo na patrone, da se odpovedo svojim pravicam ali pa vsaj prezentacijski pravici. Če se patronatu niso hoteli odreči, so njihove patronatne pravice ostale v veljavi po načelih poprejšnjega kanonskega prava. Od patronatov je zakonik priznaval le tiste, ki so bili dokazljivi na podlagi avtentičnih listin ali s pomočjo drugih pravno priznanih dokazil (CIC 1917, kan. 1450, čl. 1; kan. 1454). Novi *Zakonik kanonskega prava* iz leta 1983 patronatov ne pozna več.

1.2 Vrste patronatov

Osebni patronat je pripadal upravičeni osebi, *realni patronat* pa je bil zvezan z nepremičnino. Kadar je bil patronat povezan s klerikom ali pa je bil realni patronat zvezan z nepremičnino, ki je bila cerkvena last, je bil to *cerkveni* ali *kleriški patronat*. Kadar je bil upravičenec do patronata laik ali pa po naključju tudi klerik iz rodbine s patronatno pravico, je bil to *laiški patronat*. Kadar je bilo upravičenih več patronov hkrati, so takšnemu patronatu rekli *mešani patronat* (CIC 1917, kan. 1449). Patronati so se delili tudi v *neprenosne* ali pa *omejeno prenosne* in v *neomejeno prenosne* ali *dedne*. *Javni patronati* so bili tisti, ki jih je izvrševal vladar ali v njegovem imenu vlada oziroma pristojno ministrstvo. Drugi patronati so bili *zaosebni patronati* (Kušej 1927, 197–198).

1.3 Nastanek in pridobivanje patronatov

Po starem kanonskem pravu je patronat nastal izvirno ali iz naslova ustanovitve ali pa na podlagi papeškega privilegija. Ustanovitveno dejanje (*fundatio*) je bilo v tem, da je ustanovnik dal na voljo gmotna sredstva. Če je ustanovitev opravilo več oseb skupaj, je nastal *sopatronat*.

Od poznega srednjega veka dalje je mnogo patronatov nastalo na podlagi privilegija. To je še posebno veljalo za patronate deželnih knezov. Katoliški vladarji so pridobili pravico imenovanja škofov na podlagi papeških indultov,¹ s katerimi je Sveti sedež njihove prisvojene pravice uskladal s kanonskim pravom.

Prenos patronata na drugega upravičenca je bil mogoč z dedovanjem na podlagi oporoke ali zakonitega nasledstva. Realni patronat je skupaj s posestvom prešel na naslednika z nakupom, podaritvijo, menjavo ali priposestvanjem (Kušej 1927, 202–205). Patronatnih pravic seveda niso mogli pridobiti neverniki, javni odpadniki, krivoverci, razkolniki, izobčenci, Judje in člani od Cerkve obsojenih tajnih društev (CIC 1917, kan. 1453).

1.4 Pravice in dolžnosti patronov

Najpomembnejša pravica patrona je bila *pravica predlagati kandidata* za vsako izpraznjeno mesto (službo) pri patronatni cerkvi oziroma beneficiju. Predlog se je imenoval *prezentacija* (lat. *praesentatio*). Sopatroni so se lahko med seboj dogovorili za način prezentacije, to pa je vezalo tudi njihove naslednike.

Na ozemlju današnje Republike Slovenije se je prezentacija opravljala nekoliko drugače, kakor jo je določal *Zakonik kanonskega prava* iz leta 1917 (CIC 1917, kann. 148, 149, 455). *Kleriški patron* je od škofa dobil listo treh kandidatov (*terna*), ki jih je imel škof na podlagi konkurznega razpisa za najvrednejše. Izmed njih je potem patron enega izbral. Tudi pri *javnih patronatih* so je ravnalo na podlagi »tern«, ki so jih predlagali ordinariji. *Laiškemu patronu* pa je škof poslal seznam vseh sposobnih prosilcev (t. i. kvalifikacijsko tabelo) za neko določeno mesto ali službo, izmed katerih je patron enega predlagal (Kušej 1927, 199–200).

¹ Indult je splošni pravni ukrep, ki povzroči prenehanje kazni. Izvorno se je podeljeval zaradi politične oportunisti in družbene pomiritve (npr. amnestija). Papeški indult je začasni privilegij, ki navadno podeljuje prenehanje kazni (npr. suspenza) ali pa izraža posebno naklonjenost svetega očeta.

Prezentacija se je morala izpeljati v štirih mesecih, po kanonskem pravu izpred leta 1917 pa je bilo časa le šest tednov. Če patron v roku ni predložil svojega kandidata, se je aplicirala prosta podelitev (*libera collatio*) ordinarija. Predlagani kandidat je moral izpolnjevati pogoje, ki jih je postavilo kanonsko in civilno pravo ali pa ustanovna listina. Predlog je patron predložil škofu ordinariju, ki je imel pravico presoditi, ali je bil predlagani kandidat sposoben, in je s tem namenom opravil tudi poizvedbe. Zakonito predlagani kandidat, ki je bil po ordinarijevem mnenju sposoben, je imel pravico do kanonične umestitve na službo v dveh mesecih (CIC 1917, kann. 1457–1466).

Pravico do preživitve je imel patron, ki je brez svoje krivde zašel v revščino. Seveda so se v ta namen smeli porabiti le presežki dohodkov posamezne cerkve ali beneficija, potem ko so se poprej od njih odštela bremena, pa tudi dostojna vzdrževalnina za župnika ali beneficiata.

Patroni so uživali tudi *častne pravice*. V patronatni cerkvi so smeli izobesiti svoj grb ali drug znak svoje rodbine z ustreznim napisom. Pri cerkvenih procesijah in pogrebih so imeli v sprevedu prednost pred preostalimi laiki. Na izbranem mestu v cerkvi so lahko dobili svoj sedež, vendar je moral stati zunaj prezbiterija in ni smel biti okrašen z baldahinom. Ob smrti so imeli v patronatni cerkvi pravico do zvonjenja, do slovesnega mrliškega opravila in do pokopa (CIC 1917, kan. 1455).

Zakonik kanonskega prava iz leta 1917 je vseboval naslednje *patronove dolžnosti*:

- *Dolžnost nadzora*. Patroni so morali opozoriti škofa, če so opazili, da se je lahko miselno zapravljalo premoženje cerkve ali beneficija (nadarbine), v samo upravo premoženja pa se niso smeli vmešavati.
- *Gradbena obveznost*. Ko se je pokazala potreba po popravilu cerkve ali nadarbinskih poslopij ali pa potreba novogradnje pri razpadajoči cerkvi, so patrona zadeli stroški iz naslova zgradbe cerkve.
- *Dolžnost dotacije*. Če je patronat izviral iz dotacije, jo je bil patron zavezan zvišati, kadar se je iz kateregakoli vzroka tako skrčila, da ni več pokrivala izdatkov za bogočastje in za vzdrževanje župnika ali beneficiata (CIC 1917, kan. 1469).

Po avstrijskem pravu je imela gradbena obveznost patrona naravo javnopravnega bremena, tako da ni ugasnila niti, če se je patron svojim pravicam odpovedal (Kušej 1927, 202).

2. Patronati in država

2.1 Javni patronati

Do razpada habsburške monarhije so bile številne župnije pod »cesarskim« *patronatom deželnega kneza* (65 v lavantinski škofiji in 25 v ljubljanski škofiji). Ti patronati so prvotno pripadali deželnim knezom in nekaterim odličnim

fevdalnim rodbinam, katerih pravni nasledniki so postali Habsburžani. Naslov ni bil kanoničen, toda Cerkev ga je katoliškim deželnim knezom molče priznavala. V avstrijskih deželah je deželnoknežji patronat ostal kot od davnih časov izvajan in priznan brez ugovora vse do razpada monarhije, formalno pa je obstajal v njenih nekdanjih deželah še dlje. Drugačen od deželnoknežjega pa je bil *patronat verskega sklada*, o katerem bo še govor.

2.2 Zasebni patronati

V Avstriji so Habsburžani izvajali patronatne pravice kot knežji regal in so od protireformacijskih časov dalje urejali patronatno oblast s številnimi odloki in uredbami. Starejše predpise je združeval *Tractatus de iuribus incorporalibus* iz leta 1673, precejšnje število pa jih je bilo izdanih pod cesarico Marijo Terezijo (Rieger 1770, 289–302). Jožef II. je zastopal stališče, da mora imeti vsaka župnija svojega patrona. Patronat nad novoustanovljenimi jožefinskimi župnijami je prevzel verski sklad, če ga je (krajevni) zemljiški gospod odklonil. Patronati so postali realna bremena, to pa po kanonskem pravu nikdar niso bili. Zakon o medverskih odnosih z dne 25. maja 1868 je v 9. členu to lastnost patronatov poudaril in določil, da so pri realnem patronatu patronatne dolžnosti neodvisne od veroizpovedi patrona (Gesetz 1868, 101). V verski zakonodaji, izdani dne 7. maja 1874 (Gesetz 1874b, 111–116), pa je država v 32 členu obljubila, da se bodo patronatna razmerja uredila posebej, a to se vse do razpada monarhije ni zgodilo. Patronatna razmerja so v Kraljevini Jugoslaviji zaradi agrarne reforme, ki je nameravala razlastiti tudi cerkveno posest, postala nevzdržna, saj so bila s patronati povezana javnopravna realna bremena. Zadevo naj bi razrešil konkordat.

3. Patronati verskega sklada

Verski sklad je odseval posebnost odnosov med Cerkvijo in državo v nekdanji habsburški monarhiji. Nastal je v dobi državnega cerkvenstva – jožefinizma. Za njegovo presojanje je treba poznati teorije tedanjih juristov glede cerkvenega premoženja in njegove uprave. Že cesarica Marija Terezija (1740–1780) se je ukvarjala z vprašanjem regulacije župnij² in dušnega pastirstva, stroške za to pa je nameravala kriti iz cerkvenih virov. Za časa njene vladavine so se namreč pokazale težnje, da bi za imetje opuščениh cerkvenih ustanov ali zapuščin cerkvenih ljudi uredili posebne skupne blagajne. Ta misel je bila uresničena dne 27. februarja 1782, ko je cesar Jožef II. (1780–1790) ustanovil verski sklad (nem. Religionsfond; starinsko: verski zaklad), v katerem je sprva združil imetje razpuščenih samostanov. Cesar Jožef II. je materine načrte izvedel brez ozira na moledovanje papeža Pija VI. (1775–1799).

Po jožefinistični doktrini je vse cerkveno premoženje sestavljalo enotno ustanovo brez ozira na posamezne cerkve, beneficije in cerkvene ustanove ter zavode,

² Regulacija župnij je bila preureditev večjih (pra)župnij v manjše.

ki so bili njegovi lastniki. Habsburški vladarji so načeloma imeli vse cerkveno premoženje za patrimonij, ki je bil namenjen za božjo in cerkveno službo, za dušno pastirstvo in za reveže. Duhovniki so smeli dobivati od njegovih dohodkov le toliko, kolikor so potrebovali za stanu dostojno življenje. Vse premoženje ukinjenih samostanov, bratovščin, beneficijev in interkalarjev³ se je v pojožefinski dobi stekalo v verski sklad. Višino prispevkov za prej omenjene namene je določila država, ki je prevzela tudi upravo deželnih verskih skladov. Za kritje stroškov dušnopastirske reforme je moral skrbeti verski sklad posamezne dežele. Leta 1794 je bila ustanovljena centralna blagajna verskega sklada, ki je delovala le do leta 1802. Od tedaj dalje so bili deželni verski skladi samostojni. Kot stalen dohodek je bil uveden tudi »verskozakladni« davek (Kušej 1927, 541–542).

Jožef II. je ustanovil verski sklad, da bi se uporabljal za pokojnine redovnikov in redovnic razpuščenih samostanov in za ustanovitev novih jožefinskih župnij, ekspozitur in lokalnih kaplanij oziroma za njihovo vzdrževanje. Sprva se je pri regulaciji jožefinskih župnij uveljavilo načelo, da je verski sklad prevzel samo njihovo dotacijo. Ko je cesar ustanovil še več novih župnij, je z dvornim dekretom dne 24. septembra 1785 ponovno ponudil patronat nad jožefinskimi župnijami gospodstvom, ki so bila na njihovem ozemlju. Kjer gospodstva ponujenega patronata niso sprejela, se je patronat izročil verskemu skladu (Kušej 1928, 84, 87).

Cesar je imel sebe oziroma verski sklad za patrona jožefinskih župnij v smislu državne zakonodaje. Ker verski sklad kot takšen prezentacijske pravice ni mogel izvrševati, si jo je pridržal cesar kot deželni knez in jo s tihim pristankom Cerkev po svojih oblastvenih organih tudi izvrševal. Dvorni dekret z dne 28. februarja 1782 je izrecno določil, da se bo imetje verskega sklada uporabljalo le za pospeševanje verskih namenov in ne v druge namene. Čeprav je bila močna težnja po centralizaciji sredstev, so verski skladi ostali vezani na posamezne dežele. Za slovenske dežele so bili takšni skladi na Kranjskem, na Štajerskem, na Goriškem, v Istri in v Trstu. V imenu Cerkev jih je upravljala država kot samostojno blagajno (*Vodnik* 1999, 380).

3.1 Patronati verskega sklada v pokonkordatni dobi do razpada habsburške monarhije

Večina verskih skladov se je kmalu po ustanovitvi izkazala v pasivnem stanju. Škofje so leta 1849 državi priznali pravico do upravljanja deželnih verskih skladov, njihovo premoženje pa so imeli za cerkveno lastnino. Državne prispevke verskim skladom so kvalificirali le kot odškodnino za povzročeno škodo zaradi slabe uprave v prvih desetletjih. Dohodki verskih skladov so se natančno ločili od državnih dohodkov in so se v državnem proračunu prikazovali ločeno (Kušej 1927, 543).

Starejši predpisi o patronatnih bremenih so ostali tudi po konkordatu sprva nespremenjeni. Novo ureditev so prinesli deželni zakoni v šestdesetih letih 19. stoletja. Razbremenitev patronov je obstajala v tem, da je bila njihova tangenta skrčena na tretjino (na nekdanjem Kranjskem na petino) gradbenih stroškov. Dve tretjini oziroma štiri petine stroškov je padlo na župljane (Wahrmund 1896, 199).

³ Interkalar je bil dohodek za časa izpraznjenega beneficija ali nadarbine.

Cerkev je patronat verskega sklada priznavala kot dejstvo, čeprav ni bil ustanovljen po kanonični poti in zato ni bil kanonični patronat. V smislu državne zakonodaje je bil patronatni obremenjenec župnij pod patronatom verskega sklada in deželnega kneza – vladarja. Verski sklad je bil po naravi svojega nastanka cerkveno premoženje, ki pa ga je v imenu Cerkve, v smislu 31. člena avstrijskega konkordata, upravljala država (*Enchiridion* 2003, 242). Zakon o uredbi zunanjih pravnih razmerij Katoliške Cerkve z dne 7. maja 1874 je avstrijski konkordat razveljavil (*Gesetz* 1874a, 101). Zakon o kritju potreb katoliškega bogočastja in o prispevkih verskega sklada je v drugi alineji 4. člena določil, da so se vse nadarbine, ki jih je dotiral verski sklad, podeljevale po državni prezentaciji (*Gesetz* 1874b, 112). Cerkev enostranske ukinitve konkordata ni priznala.

3.2 Patronati verskega sklada v Kraljevini SHS – Jugoslaviji

Nominacijska pravica (*ius nominandi*) je z detronizacijo Habsburžanov prenehala. Omenjena cesarjeva pravica ni bila ustanovljena na temelju patronata, ampak papeškega indulta. V resnici je ugasnila samo nominacijska pravica vladarja kot nekdanjega deželnega kneza, verski sklad pa je moral kot patron še dalje nositi zakonita bremena patronata. Zato se župnije pod patronatom verskih skladov niso mogle oddajati brez dovoljenja Ministrstva ver, s tem pa je Kraljevina SHS še dalje priznavala »verskozakladne« patronate (Kušej 1928, 78).

Ob nastanku Kraljevine SHS je na svojem ozemlju država priznala tri verske sklade: kranjskega, hrvaško-slavonskega in dalmatinskega. Posebne interpretacijske težave je povzročal del štajerskega verskega sklada. Jugoslovanska država si je pri nas prilastila upravljanje premoženja in dohodkov verskega sklada brez pravne podlage, saj se ni mogla sklicevati na 31. člen avstrijskega konkordata, obenem pa se je hotela znebiti patronatnih bremen. Vrnitev lastnine verskih skladov Cerkvi in usoda z agrarno reformo zaseženih cerkvenih posestev sta bili sporni točki odnosov med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. Cerkveni pravniki so vztrajali na stališču, da se verski sklad mora izročiti v upravljanje Cerkvi. Patronatna bremena vseh patronov, tudi verskega sklada, naj bi se odkupila, patronatne župnije pa naj bi se razglasile za »parochiae liberae ordinarii collationis« (župnije, proste ordinarijeve (škofove) podelitve). Škofje so namreč že takoj po razpadu habsburške monarhije svobodno podeljevali župnije pod patronatom verskega sklada, ker je *privilegium nominationis* nekdanjega cesarja kot deželnega kneza ugasnil in zato niso iskali posebnega pristanka oblasti nove države. Verski skladi so v starojugoslovanski državi še obstajali. Tako bi morala Kraljevina SHS oziroma Kraljevina Jugoslavija v tistem času kot naslednica Avstro-Ogrske priznati in prevzeti vsa bremena ustanov, ki jih je imela njena prednica, ali pa premoženje teh ustanov, v danem primeru verskega sklada, izročiti Cerkvi (Kušej 1928, 75).

Ministrstvo ver je do začetka leta 1926 še menilo, da patronat verskega sklada obstaja, saj je zaradi tega dejstva pri konkurznih razpisih za izpraznjene župnije pod patronatom verskega sklada zahtevalo politični vpliv na izbiro kandidatov. Sprememba je nastopila leta 1927. Velika županstva niso dobila na voljo kreditov,

saj je bila njihova odobritev centralizirana pri Ministrstvu ver v Beogradu. Zato ni bil več poplačan tisti del stroškov, ki bi jih moral kriti verski sklad kot patron. Ne-poravnane obveznosti verskega sklada so se začele kopičiti. Ministrstvo je celo razveljavljalo odloke nižjih instanc, s katerimi je bilo verskemu skladu naloženo izplačilo tangent.

Po prvi svetovni vojni so se dohodki verskega sklada v proračunu prikazovali kot državni dohodki, vendar pa postavke o dotaciji verskega sklada v državnem proračunu ni bilo. Duhovniki so dobivali svoje redne prejemke in draginjske doklade iz kreditov Ministrstva ver. Iz verskega sklada so se izplačevale ali dopolnjevale tudi kongruje župnikov, plače in pokojnine kaplanov, katehetov, vojaških in bolniških kuratov, profesorjev, članov kapitlja, vzgojiteljev v semeniščih, podpore semeniščem in samostanskim šolam uboštenih redov, podeljevali pa so se tudi mizni naslovi (titulus ali titulum mensae)⁴ ordinandom, ki niso imeli drugega ordinacijskega naslova. Iz verskega sklada so se financirale dejavnosti župnij, za katere je imel sklad patronatne dolžnosti (vzdrževanje cerkva). Sklad je vzdrževal tudi cerkvene ustanove in podpiral kulturne dejavnosti (izdajanje knjig) in delovanje škofijskih kulturnih in socialnih ustanov (zavetišča, ubožnice, bolnice). Če sredstva niso bila porabljena za omenjene namene, so se verski skladi vključevali v različne gospodarske dejavnosti (dokupi in nakupi nepremičnin, investicije v širitev proizvodnje).

4. Imetniki patronatnih pravic

Da bi laže razumeli visoki delež patronatov verskega sklada, se je treba seznaniti tudi s preostalimi imetniki patronatnih pravic. Patronatno pravico predlaganja župnikov, beneficiatov in kanonikov oziroma podeljevanja župnij, lokalnih kaplanij, vikariatov, beneficijev in kanonikatov klerikom so pri nas izvajali različni cerkveni in svetni ali laiški patroni oziroma podeljevalci.

I. Cerkveni patroni:

škof (prosta škofova podelitev):

- za škofijske župnije, inkorporirane v škofovsko menzo,
- za kanonikat »ad baculum«;

škofija:

- za škofijske župnije brez posebnega patronatnega naslova;

škofijsko gospostvo:

- za škofijske župnije pod patronatnim naslovom škofijskega gospostva;

kapitelj (stolni ali zborni – kolegiatni):

- za v kapitelj inkorporirane župnije,
- za kapiteljske župnije brez posebnega patronatnega naslova, ki so se izločile iz inkorporiranih matičnih kapiteljskih župnij;

proštija:

⁴ Mizni naslov se je imenovalo pisno zagotovilo za materialno podlago, iz katere se je vzdrževal ordinand, to je tisti, ki je prejel višje kleriške redove.

- za v proštijo inkorporirane župnije,
- za proštijske župnije brez posebnega patronatnega naslova, ki so se izločile iz inkorporiranih matičnih proštjskih župnij;
- (pra)župnija, pozneje nadžupnija:*
 - za nekatere župnije brez posebnega patronatnega naslova, ki so se izločile iz matične (pra)župnije,
 - za nekatere kuratne beneficije brez posebnega patronatnega naslova;
- samostan starejših redov:*
 - za v samostan inkorporirane župnije;
- samostansko gospostvo:*
 - za samostanske župnije pod patronatnim naslovom samostanskega gospostva;
- viteški red:*
 - za v viteški red inkorporirane župnije;
- viteška komenda:*
 - za župnije viteškega reda pod patronatnim naslovom viteške komende;
- uboštveni red:*
 - za v konvent uboštvenega reda inkorporirane župnije.

II. Svetni ali laiški patroni (javni in zasebni):

- deželni knez (cesar):*
 - za »cesarske« župnije,
 - za »cesarske« kanonikate;
- deželni stanov, pozneje deželna vlada:*
 - za župnije pod patronatnim naslovom deželnih stanov oziroma vlade;
- deželni verski sklad:*
 - za jožefinske župnije, za lokalne kaplanije in za kuratne beneficije brez posebnega patronatnega naslova,
 - za jožefinske župnije pod naslovom škofijskega gospostva, ki po sekularizaciji od leta 1803 dalje ni več izvajalo patronata,
 - za župnije pod patronatnim naslovom samostanskega gospostva, ki so bile pred jožefinskimi reformami inkorporirane v takrat ukinjeni samostan;
- deželni šolski sklad:*
 - za župnije pod patronatnim naslovom deželnega šolskega sklada;
- mestni ali trški svet oziroma občina:*
 - za župnije pod patronatnim naslovom mestnega ali trškega sveta;
- različne (plemiške) družine in fidejkomisi:*
 - za župnije, kanonikate in beneficije, ki so jih ustanovili plemeniti ustanovniki;
- različna svetna gospostva:*
 - za župnije in za beneficije pod patronatnim naslovom teh gospostev;
- različne svetne korporacije ali ustanove (kmetijsko ministrstvo, Kranjska industrijska družba ...):*
 - za župnije pod patronatnim naslovom različnih svetnih korporacij ali ustanov (*Catalogus* 1905, 183–188; *Šematizem* 1934, 208–214).

4.1 Patronati v ljubljanski (nad)škofiji

Gradivo o regulaciji jožefinskih župnij nam prinaša podatke o tem, kako se je državna zakonodaja glede patronatov verskega sklada aplicirala v praksi na ozemlju ljubljanske (nad)škofije ob koncu 18. stoletja. Analiza podatkov pokaže, da so bili patronati verskega sklada in zainteresiranih gospostev okoli leta 1790 še vedno v fazi razvoja. Tudi nekatera gospostva ukinjenih samostanov so se začasno še vodila kot patronati, ki so v naslednjih letih prišli pod upravo kranjskega verskega sklada (AS 19). Posamezne jožefinske lokalne kaplanije so bile v naslednjih letih zaradi neizpolnjevanja jožefinskih kriterijev celo ukinjene, pri nekaterih pa je bil pozneje zamenjan sedež, zato so zapisane v kurzivi. Ljubljanska nadškofija je okoli leta 1790 štela 294 župnij, lokalnih kaplanij, vikariatov, ekspozitur in kuratnih beneficijev. Glede patronov in patronatov je bila slika takšna:

Ljubljanski knezoškof je imel 70 patronatov oziroma 24 % vseh patronatov.⁵ Brixenski knezoškof je imel 4 patronate: Ribno, Bohinjska Bela, Bohinjska Bistrica in Koprivnik v Bohinju. Freisinški knezoškof je imel 5 patronatov oziroma 1,7 % vseh: Stara Loka, Poljane nad Škofjo Loko, Žiri, Nova Oselica in Selca. Ljubljanski stolni kapitelj je imel 19 patronatov oziroma 6,5% vseh.⁶ Prošt ljubljanskega stolnega kapitlja je imel 1 patronat: Radovljica. Novomeški kolegiatni (zborni) kapitelj je imel 11 patronatov oziroma 4 % vseh.⁷ Preostali cerkveni patroni so bili: kamniški župnik (3 patronati): Nevlje, Šmartno v Tuhinju in Zgornji Tuhinj. Starološki župnik (1 patronat): Škofja Loka. Mengeški župnik (1 patronat): Ljubljana Črnuče. Dobropoljski župnik (2 patronata): Struge in Velike Lašče. Škofjeloško gospostvo (3 patronati): Dovje, Vrh - Sv. Trije kralji in Sorica. Malteški viteški red (1 patronat): Komenda. Nemški viteški red (5 patronatov): Metlika, Semič, Črnomelj, Vinica in Podzemelj. Ljubljanska komenda nemškega viteškega reda (1 patronat): Sv. Helena - Dolsko.

Cesar je imel kot deželni knez sprva kar 50 patronatov oziroma 17,5 % vseh patronatov.⁸ Gospostva in plemiške družine so imele 28 patronatov oziroma 9,5 %

⁵ Kamnik, Kranj, Podbrezje, Ljubno na Gorenjskem, Preddvor, Križe, Duplje, Bled, Srednja vas v Bohinju, Rodine (od leta 1821 dalje Breznica, pozneje pod patronatom radovljiške graščine), Jesenice, Koroška Bela, Kropa, Šmartin pri Kranju, Ovsišje, *Šentjošt nad Kranjem*, Mavčiče, Stara Oselica, Leskovicca, Sora, Preska, Brezovica, Ljubljana Ježica, Ljubljana Polje, Lipoglav, Ljubljana Sostro, Šmartno pod Šmarno goro, Trbojce, Dol, Čemšenik, Vače, Sveta gora pri Litiji, Kolovrat, Zagorje, Sv. Planina, Šmarje - Sap, Kopanji, Stična, Šmartno pri Litiji, Štanga, Kresnice, Primskovo na Dolenjskem, Prežganje, Janče, Višnja Gora, Krka, Hinje, Ambrus, Žužemberk, Trebnje, Šentlovrenc pri Trebnjem, Sv. Križ - Gabrovka (pozneje verski sklad, izmenjaje z baroni pl. Gallenstein), Mirna, Sela pri Šumberku, Čatež - Zaplaza, Škocjan pri Novem mestu, Raka, Studenec, Šmarjeta na Dolenjskem, Radeče, Ig, Golo, Vrhnika, Logatec, Hotedrišica, Godovič, Rakitna, *Bistra* in Ljubljana Sv. Peter. Jožefinske duhovnije, pisane v ležečem tisku, kasneje niso postale župnije, razen če v oglatem oklepaju to ni posebej navedeno.

⁶ Naklo, Goriče, Ljubljana Šentvid, Dobrova, Vodice, Smednik, Dob, Krašnja, Blagovica, Brdo pri Lukovici, Zlato Polje, Šentožbolt, Šentjerneji, Brusnice, Svibno, Dobovec, Šentjurij - Podkum, Konjšica in Šentjošt nad Polhovim Gradcem.

⁷ Poljane - Stari trg ob Kolpi, Mirna Peč, Šmihel pri Novem mestu, Stopiče, Vavta vas, Prečna, Šentrupert na Dolenjskem, Dole pri Litiji, Šentjanž, Sv. Trojica - Tržišče in Mokronog.

⁸ Gorje, Zali log, Ribnica, Dobropolje - Videm, Bloke, Ljubljana Sv. Jakob, Hotič, Mekinje, Vranja Peč, Stranje, Tunjice, Predoslje, Trstenik, Kokra, Lesce, Mošnjice, Dobrava pri Kropi, Kranjska Gora, Bela Peč, Rateče, Trata - Gorenja vas, Lučine, Zavratac, Javorje nad Škofjo Loko, Železniki, Sv. Lenart nad Lušo, Bukovščica, Dražgoše, *Novaki*, Sv. Katarina - Topol, Javor, Ljubljana Rudnik, *Dobrunje*, Češnjice, Ihan, Moravče, Št.

vseh. Graščina Tržič (2 patronata): Tržič in Lom. Grofje Lambergi (1 patronat): Zasip. Grofje pl. Liechtenberg, gospodje v Soteski (1 patronat): Soteska. Turjaški grofje Auerspergi (3 patronati): Škocjan pri Turjaku, Tomišelj in Želimlje. Kočevski knezi Auerspergi so imeli najprej kar 11 patronatov na Kočevskem.⁹ Gvido grof pl. Co-bentzel (1 patronat): Loški Potok. Baroni pl. Rastern (1 patronat): Homec. Baroni pl. Billichgratz (1 patronat): Polhov Gradec. Baroni Apfaltrer pl. Apfaltern oziroma gospostvo Grmače (1 patronat): Polšnik. Družina pl. Schifferstein (1 patronat): Mengeš. Gospostvo Gallenberg (1 patronat): Šentgotard. Gospostvo Haasberg (1 patronat): Planina pri Rakeku. Gospostvo Nadlišek (1 patronat): Sv. Vid nad Cerknico. Gospostvo Boštanj (1 patronat): Boštanj. Gospostvo Ponoviče (1): Sava. Ljubljanski mestni svet (2 patronata): Ljubljana Sv. Jakob in Ljubljana Trnovo (izmenjaje z družino Hubenfeld). Nekdanja samostanska gospostva so imela 15 patronatov oziroma 5 % vseh. Gospostvo Stična (1 patronat): Šentvid pri Stični. Državno gospostvo (5 patronatov): Cerklje na Gorenjskem, Velesovo, Šenturška Gora, Olševsek (kuratni beneficij) in Kovor. Kameralno gospostvo Velesovo (2 patronata): Šenčur in Zalog pri Cerkljah. Kameralno gospostvo Kostanjevica (4 patronati): Kostanjevica na Krki (zunaj mesta), Sv. Križ - Podbočje, Velika Dolina in Gornji Mokronog (pozneje Trebelno). Kameralno gospostvo Bajnof (2 patronata): Bela Cerkev in Šempeter - Otočec. Cesarska uprava kameralnih gospostev (1 patronat): Čatež ob Savi.

Brez patrona je bilo okoli leta 1790 kar 68 (23,5 % vseh) jožefinskih župnij, lokalnih kaplanij, ekspozitur in kuratnih beneficijev,¹⁰ ki so v naslednjih letih večinoma prišli pod patronat kranjskega verskega sklada ali pa pod škofovo prosto podelitev. Nekaj župnij je verskemu skladu prepustil cesar, pa tudi ljubljanski škof, ki se je tako otresel patronatnih bremen (npr. Sostro) (NŠAL 2, š. 45). Pri Begunjah in Rodinah je patronat, ki ga je ponudila država, kmalu prevzela radovljiška graščina v posesti rodbine Thurn-Valsassina.

4.2 Župnije pod patronatom kranjskega verskega sklada

Omenili smo, da je za časa jožefinskih reform država prek deželnih verskih skladov prišla do patronata nad novoustanovljenimi župnijami, nad lokalni-

Jurij pri Grosupljem, Polica, Žalna, Dolenja vas, Velike Poljane, Fara pri Kostelu, Sv. Gregor, Stari trg pri Ložu, Cerknica, Bučka, Novo mesto Kapitelj, Ljubljana Marijino oznanjenje, Preserje in Borovnica.

⁹ Kočevje, Stara Cerkev, Mozelj, *Unterskrill* (*Škrilj*, pozneje ekspozitura Zdihovo), Kočevska Reka, Koprivnik na Kočevskem, Črmošnjice, Kočevske Poljane, Stari Log, Osilnica, Dolenjske Toplice.

¹⁰ Radomlje, Gozd, Sela, Sv. Ana - *Ljubelj*, Begunje na Gorenjskem (pozneje pod patronatom radovljiške graščine), Leše, Kamna Gorica, Sv. Križ - Planina pod Golico, Besnica, Žabnica, Sv. Tomaž nad Praprotnim, *Godešič* (pozneje Reteče), Zapoge, Sv. Jakob ob Savi, Sv. Trojica pri Moravčah, *Spodnje Koseze pri Lukovici*, Peče, *Liberga*, Grčarice, Sodražica, *Zapotok*, *Trava* (pozneje Draga), *Kleč*, Banja Loka, Gotenica, Kostanjevica na Krki (mesto), *Bušeča vas pri Podbočju*, *Frluga pri Podbočju*, *Orehovica pri Šentjerneju*, *Bušinja vas* (pozneje Suhor), *Drašiči pri Metliki*, *Gradnik pri Semiču*, *Dobličje pri Črnomlju*, *Otovec pri Črnomlju*, Preloka, *Nerajec* (pozneje delno Dragatuš), Adlešiči, Nemška Loka, Spodnji Log, Sinji Vrh, Krško, Leskovec, *Gorenja Lepa vas* (pozneje Sv. Duh - Veliki Trn), *Ravni* (pozneje Sv. Duh - Veliki Trn), *Gorica pri Leskovcu*, Cerklje ob Krki, Rob, Sv. Trojica nad Cerknico, *Lož*, *Babna polica*, Unec, *Žerovnica* (pozneje Grahovo), Javorje pri Litiji, Zagradec, Šmihel pri Žužemberku, Ajdovec, *Hrvaški Brod pri Škocjanu*, *Telče pri Škocjanu*, *Mehovo* (pozneje Podgrad), *Dolž pri Stopičah*, *Golobinjek pri Mirni Peči*, *Veliki Cirknik pri Šentrupertu*, *Jelševac pri Trebelnem*, Rovte, Črni vrh nad Polhovim Gradcem, Horjul ali *Vrzdenec*, Bevke, Zaplana in Podlipa.

mi kaplanijami in nad tistimi župnijami, ki so bile nekdanj pod patronatom ukinjenih cistercijanskih opatij Stična in Kostanjevica.¹¹ Po letu 1803 so zaradi sekularizacije pod patronat verskega sklada prišle tudi jožefinske župnije, ki so bile do tedaj pod patronatom briksenskega blejskega gospostva.¹² S tem se je bistveno povečal vpliv države pri cerkvenem kadrovanju in pri poseganju v cerkvene premoženjske zadeve, kot posledica tega pa se je zmanjšal vpliv zasebnih patronov.

V ljubljanski škofiji, ki je od leta 1833 dalje obsegala župnije dežele Kranjske, je bilo v 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja pod – patronatom kranjskega verskega sklada brez posebnega naslova 83 župnij in 2 kuratna beneficija.¹³ Pod patronatom kranjskega verskega sklada pod naslovom gospostva Kostanjevica na Krki je bilo 6 župnij ljubljanske¹⁴ in 5 župnij lavantinske škofije. Pod patronatom kranjskega verskega sklada pod naslovom gospostva Stična je bilo 30 župnij ljubljanske¹⁵ in 5 župnij lavantinske škofije. Pod patronatom kranjskega verskega sklada pod naslovom gospostva Bled so bile 4 župnije in 1 kaplanija ljubljanske škofije¹⁶ (*Catalogus* 1905, 187).

Skupaj je bilo pod patronatom kranjskega verskega sklada v ljubljanski škofiji 123 župnij, poleg tega 2 kuratna beneficija in 1 kaplanija, v lavantinski škofiji pa še dodatnih 10 župnij. Zanimivo pa je, da kranjski verski sklad ni prevzel patronatov nekdanjega freisinškega škofjeloškega in kartuzijskega bistrškega gospostva.

¹¹ Po ukinitvi cisterce Kostanjevica so vsa njena posestva pripadla verskemu skladu. Ta je leta 1808 odprodal nekdanje gospostvo Klevež, leta 1825 pa še Ruperč Vrh. Preostala posestva so sestavljala državno gospostvo Kostanjevica, ki ga je upravljala Šumarija v Kostanjevici (Smole 1982, 222–223).

¹² Blejsko gospostvo je leta 1004 cesar Henrik II. podaril briksenskim škofom. V njihovi lasti je ostalo – s prekinitvijo v letih 1803–1838 – do leta 1858, ko so ga prodali Viktorju Ruardu. Leta 1871 je Kranjska industrijska družba kupila gozdove v političnem okraju Radovljica. Preostalo posest, tako imenovano »grajsko gospostvo Bled«, je leta 1882 kupil Adolf Muhr, za njim pa Družba za grajsko gospostvo Bled, ki je gospostvo leta 1918 prodala Ivanu Kendu. V okviru blejskega gospostva so imeli posest in podložnike še nekatere cerkvene ustanove in fevdalci. Med njimi je bila otoška prošnja, prvotno tista tretjina posesti, ki je pripadala briksenskim stolnim kanonikom (Smole 1982, 85–87).

¹³ Adlešiči, Ajdovec, Babno Polje, Banja Loka, Borovec, Brusnice, Bučka, Bukovščica, Cerklje na Gorenjskem, Čatež - Zaplaz, Češnjice, Črni Vrh nad Polhovim Gradcem, Dobrava pri Kropi, Dolenja vas, Dragatuš, Gozd, Golo, Gora nad Idrijo, Goriče, Gotenica, Grahovo, Grčarice, Hotič, Janče, Javor, Javorje pri Poljanah, Knežak, Kopanj, Ljubljana Sv. Jakob, Ljubljana Marijino oznanjenje, Ljubljana Rudnik, Lučine, Mengeš, Nemška Loka, Olševek (kuratni beneficij), Planina pri Semiču, Podgrad, Podlipa, Poljane (Kočevske), Polica, Polom, Postojna, Predoslje, Preloka, Preska, Radovica, Rateče, Reteče, Sela pri Šumberku, Spodnji Log, Stara Cerkev, Stranje, Studeno, Suhor, Sv. Duh, Sv. Gora pri Litiji, Sv. Gregor, Sv. Helena - Dolško, Sv. Jakob ob Savi, Sv. Katarina - Topol, Sv. Lenart nad Lušo, Sv. Planina, Šenčur, Šenčur (kuratni beneficij), Šentjurij - Podkum, Šentožbolt, Šenturška Gora, Šmihel pri Žužemberku, Štanga, Št. Jurij pri Grosupljem, Trata - Gorenja vas, Trstenik, Tunjice, Unec, Velesovo, Vojsko, Vranja Peč, Vrh - Sv. Trije kralji, Zagradec, Zaplana, Zapoge, Zavratac, Zlato Polje in Žalna.

¹⁴ Čatež ob Savi, Velika Dolina, Kovor, Kostanjevica na Krki, Sv. Križ - Podbočje in Trebelno, v lavantinski škofiji pa župnije: Dobova, Pišece, Sevnica, Sromlje in Videm - Krško.

¹⁵ Ambrus, Bela Cerkev, Čemšenik, Dobrníč, Dol, Hinje, Kolovrat, Kresnice, Krka, Mirna, Prežganje, Primskovo, Raka, Sostro, Studenec, Sv. Križ - Gabrovka, Šentgotard, Šentlambert, Šentlovinc, Šentvid pri Stični, Škocjan pri Novem mestu, Šmarje - Sap, Šmarjeta, Šmartno pri Litiji, Št. Peter - Otočec, Trebnje, Vače, Višnja Gora, Zagorje in Žužemberk.

¹⁶ Bohinjska Bela, Bohinjska Bistrica, Koprivnik in Koroška Bela ter kaplanija na blejskem otoku.

4.3 Drugi patronati v ljubljanski škofiji od 19. stoletja do druge svetovne vojne

V ljubljanski škofiji so bili številni patronati cerkveni in kot takšni v prosti podelitvi ljubljanskih škofov (45 župnijskih in 2 kanoniška), škofije (2) in gornjegrajskega gospostva (1). Stolni kapitelj je imel patronat nad 6 inkorporiranimi župnijami in še nad 8 drugimi, stolni prošt pa nad dodatnimi 3. Novomeški kolegialni kapitelj je imel 11 patronatov, strassburški 1, stiška opatija 1, malteški viteški red 1 in nemški viteški red 5. Omenili smo, da so do jožefinskih reform imele številne patronate cistercijski opatiji Stična in Kostanjevica in kartuzija Bistra. Med imetniki patronatnih pravic je bilo tudi 8 župnikov nekdanjih pražupnij.

Druga pomembna skupina patronov so bili svetni fevdalci. Med njimi so v vlogi deželnih knezov izstopali Habsburžani (25 župnijskih in 6 kanoniških patronatov) in kočevski knezi Auerspergi (8 župnijskih patronatov). Drugi svetni fevdalci so imeli iz naslovov svojih družin 35 župnijskih, 6 kanoniških in 6 beneficianskih patronatov. Grofje pl. Blagaji so imeli patronat nad beneficijem sv. Jožefa v Krškem, pl. Buset Feistenberg nad beneficijem Werdenekher v Radečah, baroni pl. Codelli Fahrenfeld nad Kodelijevim kanonikatom, grofje pl. Gallenberg nad Kürchpergovim kanonikatom, grofje pl. Lamberg nad Lambergovim kanonikatom, baroni Gall pl. Gallenstein nad župnijo Sv. Križ - Gabrovka, grofje pl. Lanthieri nad beneficijem v Vipavi, knezi Porcia nad župnijama Prem in Senožeče, baroni pl. Rasp in Taufferrer nad Raspovim beneficijem v Kamniku, baroni pl. Rastern nad župnijo Homec, baroni pl. Rauber nad beneficijem sv. Barbare v stolnici, Schifferer pl. Schifferstein nad Schiffersteinovim kanonikatom, pl. Stenberg pa nad beneficijem božjega groba v Štepanji vasi.

1 beneficij in kar 35 župnij pa je bilo pod patronatom različnih gospostev, vezanih na posamezne gradove oziroma dvorce: Soteska, Turjak, Škofja Loka, Bistra, Kolovec, Haasberg (Planina), Mekinje, Nadlišek, Mokronog, Tržič, Radovljica, Ribnica, Boštanj, Kamen (Begunje), Grmače, Slatna (Šmartno pri Litiji), Loško (Cerknica), Tuštanj (beneficij v Vrhpolju pri Moravčah) in Novi dvor (Radeče). Med imetniki patronatnih pravic najdemo celo kmetijsko ministrstvo, deželne stanove, Kranjsko industrijsko družbo ter ljubljanski in višnjegorski magistrat (*Catalogus* 1905, 183–188).

Do jožefinskih reform je bila struktura župnijskih patronatov na nekdanjem ozemlju ljubljanske škofije, ki je obsegala tudi 4 dekanije današnje kopske škofije, naslednja: ljubljanska, freisinska in briksenska škofija so jih imele 29,55 %, svetna fevdalna gosposka in cesar 27,10 %, redovi 22,66 %, kapitlji 14,28 %, župnije 3,94 % in drugi patroni 2,46 %. Struktura župnijskih patronatov je bila po jožefinskih reformah bistveno spremenjena. Kranjski verski sklad jih je imel kar 43,75 %, svetna fevdalna gosposka in cesar 23,61 %, ljubljanska škofija 15,62 %, kapitlji 10 %, župnije 2,77 %, redovi 2,43 % in drugi patroni 1,73 %. Preračunavanje in interpretacija podatkov jasno pokažeta, da se je vpliv države na cerkveno življenje po jožefinskih reformah povečal prav zaradi patronatov kranjskega verskega sklada nad novoustanovljenimi župnijami in nad lokalnimi kaplanijami, hkrati pa se je zaradi

tega občutno zmanjšal vpliv škofije oziroma škofa, medtem ko je vpliv preostalih redov postal skoraj neznamen. Zanimivo je, da je delež župnijskih patronatov svetne fevdalne gospodstva upadel le za 3,5 %. To z drugimi besedami pomeni, da so imeli do razpada monarhije cesar in imetniki gospodstev kot patroni vpliv na imenovanje župnikov v četrtini župnij ljubljanske škofije in skoraj vseh kanonikov stolnega kapitlja.

5. Delež župnij pod patronatom kranjskega, štajerskega in prekmurskega verskega sklada

Med svetnimi patronati so bili v lavantinski škofiji po jožefinskih reformah najbolj številni patronati štajerskega verskega sklada (64) in deželne vlade (9). Pridruževali so se jim patronati štajerskega šolskega sklada (2), koroškega verskega sklada (2), kranjskega verskega sklada (5) in gospodstva Kostanjevica (5).

Mariborska škofija je šele leta 1964 dobila župnije, ki so ji po prvi svetovni vojni pripadle na Koroškem in v Prekmurju v apostolsko administracijo – upravo. Med svetnimi patronati je imela koroška deželna vlada 2 patronata, štajerski verski sklad 2, koroški verski sklad 2. Tudi verski sklad za Prekmurje je imel 2 patronata (*Šematizem* 1934, 16, 208–214).

Obdelani podatki iz šematizmov za ozemlje nekdanje lavantinsko-mariborske škofije (obseg do leta 2006) dajo jasne rezultate. Pred jožefinskimi reformami so imele škofije 40,34 % patronatov, nadžupnije 19,32 %, redovi 14,77 %, gospodstva 10,23 %, kapitlji 7,38 % in deželna vlada 6,25 % patronatov. Po jožefinskih reformah so imeli verski skladi 32,94 % patronatov, škofije 27,84 %, nadžupnije 13,33 %, kapitlji 5 %, redovi 8,23 %, gospodstva 5,88 % in deželna vlada 4,31 % patronatov.

Primerjava deleža imetnikov župnijskih patronatnih pravic na nekdanjem ozemlju ljubljanske in lavantinsko-mariborske škofije lepo pokaže nekaj očitnih razlik. V predjožefinski dobi je bilo na ozemlju v letih 1787 in 1859 razširjene lavantinske škofije 10 % več patronatnih pravic v rokah škofij kakor v ljubljanski. Preseneča tudi skorajda 20 % delež patronatnih pravic v lasti nadžupnij (nekdanjih pražupnij). Bistveno manj patronatov je bilo v rokah redov in predvsem gospodstev. Po jožefinskih reformah je bil v lavantinski škofiji delež patronatov deželnih verskih skladov tretjinski, a še vedno 10 % manjši kakor v ljubljanski škofiji. Delež redov in gospodstev se je prepolovil in ni imel vidnejše teže. Ker so v predjožefinski dobi patronati gosposčin na ozemlju razširjene jožefinske lavantinske škofije pomenili 10 %, v pojožefinski dobi pa le 5,88 % vseh patronatov, sklepamo, da je imelo plemstvo na Štajerskem na podlagi patronatov bistveno manjši vpliv na kadrovanje duhovščine kakor na Kranjskem. Večji vpliv je izvajalo plemstvo v Prekmurju.

6. Odkup in ukinitev patronatov pred in med drugo svetovno vojno

Patronatne obveznosti so v preteklosti težile tudi vsakokratnega ljubljanskega škofa, saj je bil patron kar 32 župnijam. Kot pravna naslednica gospostva gornjegrajske benediktinske opatije je morala ljubljanska škofija prevzeti skrb za 27 v nekdanji samostan vtelešenih (inkorporiranih) župnij, katerim je postal ljubljanski škof patron z vsemi obveznostmi (NŠAL 22). Preostalim 5 župnijam je bil ljubljanski škof patron iz drugega naslova. Tako je bil na primer leta 1927 ljubljanskemu škofu kot patronu samo pri eni župniji (Sv. Pavel pri Preboldu) predpisan prispevek pri gradbenih stroških v znesku 94.000 din. Ljubljanska škofija se je zato zelo bala morebitnih posledic starojugoslovanske agrarne reforme, ki je imela namen razlastiti cerkvena posestva. Vsa bremena gradenj in obnov cerkva in drugih cerkvenih poslopij bi potem padla na župljane (Kušej 1935, 253).

Leta 1934 je stopil v veljavo zakon o razrešitvi rodbinskih fidejkomisov,¹⁷ ki je od upravičencev zahteval, naj prijavijo svojo patronatno pravico na podlagi fidejkomisne listine. Ker je bilo na primer lastništvo Codellijeve graščine fidejkomis, je bilo treba zavarovati pravice Codellijevega kanonikata ljubljanskega stolnega kapitlja, izhajajoče iz ustanovnega pisma Codellijevega fidejkomisa na Kodeljevem (Ambrožič 2008, 66).

V neratificiranem konkordatu med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, podpisanem dne 25. julija 1935, je bilo v 18. členu določeno, da bo katoliška Cerkev v Jugoslaviji prejemala letno državno subvencijo, ki jo bo pod državnim nadzorstvom sama upravljala. Upravičena je bila tudi do prejema izredne pomoči. Po 20. členu so se morale dobrine verskega sklada uporabljati izključno v cerkvene namene, upravljali pa so jih smeli samo škofje. Za določitev načina prenosa upravljanja premoženja verskega sklada z države na Cerkev je 36. člen predvidel ustanovitev paritetne mešane komisije. 21. člen je določal, da morajo biti ukinjeni vsi javni in tudi zasebni patronati. Ta določba naj bi stopila v veljavo takoj, ko bi se doseglo soglasje med ordinariji in pristojnim ministrstvom. Avtonomne uprave in zasebne osebe v vlogi patrona naj bi se z avtorizacijo kompetentnih civilnih in cerkvenih oblasti osvobodile svojih obveznosti enkrat za vselej, ko bi se hkrati odpovedale patronatnim pravicam. Mešana komisija naj bi določila tudi kompenzacijo, ki naj bi jo patroni plačali cerkvenim pravnim osebam za vzdrževanje iz naslova nekdanjih patronatov. 22. člen je cerkvenim ustanovam zagotavljal odškodnino za tiste sklade, ki bi bili izgubljeni zaradi agrarne reforme. V prilogi h konkordatu je bila tudi izjava jugoslovanske vlade, da se zakon o agrarni reformi ne bo apliciral na dobrine ljubljanske škofovske menze¹⁸ v manj ugodni obliki kakor pri preostalih škofovskih menz (*Enchiridion* 2003, 902, 904–906, 920).

¹⁷ Fidejkomis je bil dedna nedeljiva posest, ki se je dedovala po načelu prvorojenstva. Uživalec fidejkomisa je le upravljal posest in dohodke, ki jih je ta prinašala, ni pa je smel prodati ali razdeliti (Preinfalk 2011, 144).

¹⁸ Škofovska (škofijska) menza (*mensa episcopalis*) je bila samo tisti del škofijskega premoženja, s katerim so krili osebne škofove potrebe. S škofijami povezani državni fevdi in tista posestva, ki so jih dobivali škofijski vazali v fevd, so se imenovali *bona episcopalia*.

Dne 1. maja 1939 je pravosodni minister izdal uredbo o prenosu fondov katoliške Cerkve v njeno last in upravo. Ljubljanska škofija je tako dobila v last in posest gozdove, ki jih je leta 1895 kranjski verski sklad za 1.400.000 goldinarjev kupil od Kranjske industrijske družbe.

Na podlagi agrarne reforme za veleposestva so bila v letih 1937–1939 odkupljena patronatna bremena knezov Auerspergov na Kočevskem (NŠAL 10). Patronatnih pravic in bremen nad župnijo Polšnik se je leta 1940 z odkupom želel rešiti tudi zadnji lastnik gospostva Grmače, Richard Apfaltrern, a mu to nazadnje zaradi nemške okupacije ni uspelo. V navedenem primeru je bila v igri odpoved kronološko najdaljšemu patronatu na Kranjskem, če ne celo v Sloveniji, ki ga je družina Apfaltrer nepretrgoma izvajala v letih 1286–1941 (Ambrožič 2011, 528).

Neposredno pred vojno je leta 1940 pod škofom Rožmanom potekala ljubljanska škofijska sinoda. Njen sad je bil tudi *Zakonik ljubljanske škofije*, ki je v štirih členih opredeljeval patronove pravice in dolžnosti. Zanimivo je, da v njih ni najti določb o prezentaciji župnikov, ampak le o sodelovanju patronov pri upravi cerkvenega premoženja. Po določilu 431. člena je moral imeti patron v župnijski cerkvi zagotovljen brezplačni sedež. 604. člen je določal: »Patronu, ki biva v škofiji, mora župnik pravočasno naznaniti, kdaj bodo seje cerkvenega predstojništva, tako da se jih more udeležiti.« 605. člen se je glasil: »Nadarbinsko imovino upravlja nadarbinar sam. Cerkvena ključarja župnijske cerkve in patron imajo pravico opozoriti nadarbinarja, če vsled njegove brezbriznosti in malomarnosti trpi nadarbinska imovina škodo. Če župnik opozorila ključarjev ali patrona ne sprejme, naj ključarja ali patron stvar sporočita škofijskemu ordinariatu.« 607. člen je za izpraznjeni župnijski sedež zaradi župnikove smrti določal, da se uprava cerkvenega in nadarbinskega premoženja vpričo ključarjev in patrona izroči začasnemu župnijskemu upravitelju. 608. člen je opredeljeval izročitev omenjenega premoženja novemu župniku, pri kateri je moral biti poleg dekana ali arhidiakona in ključarjev navzoč tudi patron. Podpisati je moral tudi prevzemno-predajni zapisnik (*Zakonik* 1940, 148; 199; 200).

Številna gospostva so patronatne pravice ohranila prav do druge svetovne vojne, med vojno in po njej pa jih zaradi razmer niso več mogle izvrševati. To je patronom aprila 1941 onemogočila nemška okupacijska oblast na Koroškem, na Gorenjskem, na Štajerskem ter v Zasavju in v Posavju. Na ozemlju pod italijansko okupacijo so se patronatne pravice prezentacije župnikov pri konkurznih razpisih za izpraznjene župnije izvrševale do leta 1943. Od navedenega leta dalje v *Ljubljanskem škofijskem listu* ne zasledimo nobenega konkurznega razpisa več, ki bi omenjal patrone. Temu so botrovale vojne razmere, saj so zlasti na Dolenjskem številne gradove in dvorce požgali partizani in tako lastnikom povzročili veliko materialno škodo, nekatere pa so tudi usmrtili. Po končani vojni se patronati niso obnovili, v imenovanje župnikov pa so se v prvih povojnih letih vtikali novi »patroni« – komunistični oblastniki, ki so za nastavitve župnikov zahtevali svoj pristanek.

Premoženjske cerkvene zadeve med drugo svetovno vojno in po njej zahtevajo dodatno obravnavo. Naj omenimo le, da je nemški okupator dne 14. maja. 1942

vse imetje ljubljanske škofije, vključno z verskim skladom, zaplenil. Leta 1945 je bila v zemljiško knjigo kot lastnik kranjskega verskega sklada vnesena ljubljanska škofija, a ob koncu leta je bil sklad že pod začasno upravo Ministrstva za gozdarstvo. Dne 17. septembra 1947 je bila izvedena njegova nacionalizacija (Kolar 1997, 19).

Kratice in krajšave

Bd. – Band

CIC – Corpus Iuris Canonici

fasc. – fascikel

kan. – kanon

kann. – kanoni

š. – škafka

Reference

Arhivski viri

AS 19 – Arhiv republike Slovenije, Fond Kranjski verski sklad 1782–1947.

NŠAL 2 – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Škofijska pisarna 1742–1788, š. 45, Regulacija župnij 1782–1785, Consignatio Parochiarum eorumque filialium Dioc. Labac.

NŠAL 10 – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Župnije, š. 119a, Kočevska Reka 1754–1901. Spisi 1937–1941.

NŠAL 22 – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Gornji Grad – patronat 1553–1915.

Literatura

Ambrožič, Matjaž. 2008. Ustanovitve zasebnih kanonikatov ljubljanskega stolnega kapitlja. V: Metod Benedik, ur. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707*, 48–84. Ljubljana: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Društvo Mohorjeva družba.

---. 2011. Patronatne pravice in obveznosti gospostva Grmače. *Kronika* 59:525–546.

Catalogus cleri tum saecularis tum regularis nec non parochiarum & beneficiorum dioecesis Labacensis ineunte anno 1905. 1905. Labaci [Ljubljana]: Škofijski ordinariat.

Corpus Iuris Canonici. 1917. Romae [Rim]: Typis Polyglottis Vaticanis.

Enchiridion dei Concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-stato. 2003. Ur. Erminio Lora. Bologna: Edizioni Dehoniane.

Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interprofessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Beziehungen geregelt

werden. 1868. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* (Dunaj), št. 49, 99–103.

Gesetz vom 7. Mai 1874, wodurch Bestimmungen zur Regelung der äußeren Rechtsverhältnisse der katholischen Kirche erlassen werden. 1874. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* (Dunaj), št. 50, 101–110.

Gesetz vom 7. Mai 1874, mit welchem behufs Bedeckung der Bedürfnisse des katholischen Cultus die Beiträge zum Religionsfonde geregelt werden. 1874. V: *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* (Dunaj), št. 51, 111–116.

Kolar, Bogdan. 1997. Pospeševanje vere in dobrega bližnjega. *Družina*, 19. oktober, 19–20.

Kušej, Rado. 1922. Posledice državnega prevrata na polju patronatnega prava. V: *Zbornik znansvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani*. Zv. 2, 140–160. Ljubljana: Samozaložba.

- . 1927. *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Založba juridične fakultete.
- . 1928. Verski zaklad in patronatna bremena. *Ljubljanski škofijski list*, št. 7/8 (10. oktober), 73–92.
- . 1935. Ustavne meje agrarne reforme. *Slovenski pravnik* 42, št. 11/12:253
- Preinfalk, Miha**. 2011. Grofje Engelshausi – pozabljeni izžanski graščaki. V: Martin Hostnik in Maja Zupančič, ur. *Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve*, 136–152. Ig: Salve.
- Riegger, Paul Josef**. 1770. *Corpus juris ecclesiastici Austriaci*. Viennae [Dunaj]: s. n.
- Smole, Majda**. 1982. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS.
- Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske škofije za leto 1934**. 1934. Mari-bor: Škofijska pisarna.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije**. 1999. Zv. 1. Ur. Vladimir Kološa. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Wahrmund, Ludwig**. 1896. *Das Kirchenpatronatrecht und seine Entwicklung in Oesterreich*. Zv. 2. Dunaj: s. n.
- Zakonik ljubljanske škofije**. 1940. Ljubljana: Škofijski ordinariat.